

ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У 1991-2018 РР.

*Піддубна Л.І., д-р екон. наук, професор
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця*

Характерною рисою сучасного економічного розвитку України є значна залежність валового внутрішнього продукту (ВВП) від експортних надходжень. Так, частка експорту у ВВП України у 2011 склала 49,8 %, у 2015 – 52,6 %, 2017 – 47,9 %. Тому питання підвищення рівня експортного потенціалу вітчизняних підприємств та рівня їх міжнародної конкурентоспроможності є надважливими для забезпечення економічного зростання країни.

Як системне явище, експортний потенціал підприємства інтегрує у собі множину ресурсів, спеціалізованих процесів і видів діяльності, спрямованих на виробництво продукції експортного призначення. Аналіз змін і процесів ринкової трансформації економічної системи України дозволяє виділити декілька етапів розвитку експортного потенціалу вітчизняних підприємств.

Оцінюючи перший етап розвитку (1991-1994 рр.) не можна не звернути увагу на глибоку інституційну помилку, яка була допущена на початковому етапі трансформаційних перетворень української економіки. Політика невтручання держави у трансформаційні процеси у 1991-1994 рр. фактично означала «передоручення» реструктуризації української економіки світовому ринку (а фактично – зарубіжному фінансовому та промисловому капіталу). Підсумками цього сценарію структурної перебудови стали «реструктуризація навпаки» та стрімке зниження фізичного обсягу валового внутрішнього продукту країни. Прямим наслідком цих процесів стало гіпертрофоване зростання у

найближчому майбутньому частки базових галузей – металургії, хімії, енергетики та паливної промисловості – у загальному обсязі промислового виробництва та структурі експорту країни.

Другий етап (1995-1998 рр.) можна вважати етапом переходу до активної протидії кризовим явищам, стримування спаду промислового виробництва і започаткування фінансової стабілізації. Обсяг промислового виробництва за цей період хоча і зазнав спаду, але значно повільнішого.

Третій етап (1999-2002 рр.) позначився активізацією державних зусиль щодо стабілізації, а потім відродження промислового потенціалу та нарощування експорту. Цьому сприяло, зокрема, прийняття низки програмних документів щодо основних засад промислового розвитку країни. Знаковим явищем цього етапу стало прийняття нового Митного кодексу, що сприяв більш виваженому регулюванню експортно-імпортних операцій.

Четвертий етап (2003-2007 рр.) можна визначити як етап прискореного нарощування експортного потенціалу та зростання експортних можливостей підприємств. Зростаючі темпи розвитку промислового виробництва на цьому етапі засвідчували лише загальну тенденцію до нарощування промислового потенціалу у вигляді товарної вартості, тоді як якісні характеристики промислового потенціалу здебільшого залишаються без істотних змін. У той час як у розвинених країнах світу за останні два десятиріччя найбільш динамічно серед галузей обробної промисловості зростала частка її високотехнологічних секторів, в Україні за вказаний період ця тенденція розвитку мала протилежний напрям. Так, згідно з [1-2], у 2002-2007 рр. група високотехнологічних секторів не перевищувала 4-5 відсотків загального промислового потенціалу України, у той час як у розвинених країнах, згідно з [3, с. 145], вона знаходиться на рівні 15-30%.

П'ятий етап, що почався у 2008 р., наочно виявив глибоке протиріччя між сучасним станом і стратегічним завданням розвитку експортного потенціалу України. Уся вразливість його неефективної структури виявилася у перебігу світової фінансової і економічної кризи, що розпочалася у 2008 р., а у 2009 р. обсяг українського експорту зазнав істотного падіння (понад 40 %) і спричинив різке погіршення макроекономічних параметрів розвитку української економіки. Причини різкого зниження конкурентоспроможності українського експорту стають більш зрозумілими у контексті порівняння інноваційно-технологічної парадигми конкурентоспроможності, що втілюють розвинені країни, і тенденції «детехнологізації» вітчизняного експорту, що віддзеркалює «реверсний» рух його розвитку в останнє десятиріччя.

Певне зростання експортних надходжень є характерним для шостого етапу, ознаками якого є зміна їх структури на користь нарощування агропромислової складової (продовольчі товари та сировина для їх виробництва) та зменшення частки продукції металургійної галузі. Якщо у 2010 р. частка продовольчих товарів та сировини для їх виготовлення у експорті товарів склала 21 %, а частка чорних й кольорових металів та вироби з них – 36 %, то у 2013 вони майже зрівнялися (28,8 % і 28,4 % відповідно) [4]

Трагічні геополітичні події, що відбуваються в Україні з 2014 призвели до різкого зниження експортного потенціалу вітчизняних підприємств: за період 2014-2016 рр. товарний експорт країни зменшився більше ніж на 40 % (сьомий етап). При цьому в абсолютних показниках вражаюче зменшилися надходження від експорту чорних й кольорових металів та вироби з них, машин та устаткування, транспортних засобів та приладів. У той же час надходження від експорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва скоротилися лише на 9 %.

Наступний етап починається з 2017 року і характеризується відновленням розміру експортних надходжень, хоча у 2018 році експорт товарів у доларовому еквіваленті ще не досяг рівня 2013-2014рр. Детальний аналіз восьмого етапу дає змогу визначити такі його риси. По-перше, у структурі експорту найбільша частина належить продовольчим товарам та сировині для їх виготовлення (близько 43 %) [4], які витіснили на другу позицію надходження від експорту чорних й кольорових металів та вироби з них (24-26 %). По-друге, знизилася частка продукції хімічної і пов'язаних з нею галузей (близько 5 %). По-третє, навіть на етапі відновлення експорту, відбувається катастрофічне зниження і в абсолютному і в відносному вимірі машин та устаткування, транспортних засобів та приладів (14,4 % у 2013 році, і 6,9 % у 2018 р.) [4]. Таким чином, експорт продукція з високою доданою вартістю постійно витісняється експортом сировинної та низькотехнологічної продукції, що безумовно дозволяє отримати певні кошти у короткостроковому періоді, але створює цілу низку проблем у довгостроковому розвитку економіки. Нажаль, ця тенденція почалася ще з 90-х років ХХ століття і залишається непереборною і зараз.

В економічній науці така ситуація описується теоремою Рибчинського, яка надає досить негативні прогнози стосовно розвитку економіки, що опинилася у пастці заміщення технологічного експорту сировинним. Саме тому вітчизняна економіка характеризується низьким рівнем конкурентоспроможності і потерпає від стабільного негативного зовнішньоекономічного балансу, відставання у технологічному розвитку та використання застарілих технологій у виробництві, насамперед у машинобудуванні. Це звужує експортний потенціал машинобудівних підприємств на ринки розвинених країн світу, зокрема ЄС: низький технологічний рівень вітчизняного експорту не забез-

печуються існуючі в цих країнах стандарти якості машинотехнічної продукції. Досягненню цих стандартів вітчизняними підприємствами машинобудування заважає, насамперед, відсутність в Україні повноцінного ринку технологічних інновацій, низький рівень інноваційної активності підприємств і їхня фінансова неспроможність використовувати сучасне технологічне надбання. Таким чином підприємства, що працюють у галузях з високою доданою вартістю, потрапили у замкнене коло: немає можливості нарощувати експорт через технологічне відставання і не відповідність стандартам, тому немає коштів провести модернізацію и використовувати новітні технології.

Критично низький рівень технологічного експорту є найбільш яскравою рисою сучасного стану національної економіки. Це потребує негайної зміни існуючої структурної політики та гальмування деіндустріальних тенденцій, що виникли ще двадцять п'ять років потому і зараз вже становлять загрозу висхідному розвитку України.

Перелік посилань:

1. Наука та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. Київ : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2006. 364 с.
2. Наука та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. Київ : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2007. 364 с.
3. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : В 3 т. : Інноваційно-технологічний розвиток економіки / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. Т. 2. Київ : Фенікс, 2007. 564 с.
4. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції» (МВФ, 2009). URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208314>